

DOM V STRÁNI

Príbeh lásky sedliackeho dievčaťa a bohatého statkárskeho syna, medzi ktorými vyvstane spoločenská priepasť. Autor zachytáva rozpad patriarchálneho spôsobu života sedliackej rodiny. Mate umiera ako posledný sedliak, ktorý bol vo svojom dome naozajstným gazdom.

Autor: MARTIN KUKUČÍN, vlastným menom Dr. Matej Bencúr (1860 – 1928) študoval medicínu v Prahe, pôsobil ako lekár na ostrove Brač, v Argentíne a Chile. Patrí do slovenskej realistickej literatúry. Písal prózu a drámu.

Útvar: Spoločenský román zachytávajúci tri spoločenské vrstvy, sústreďuje sa na nezmazateľné rozdiely medzi statkármi a sedliakmi.

<i>Zemania a statkári</i>	<i>Sedliaci (ťažáci)</i>	<i>Veľkopodnikatelia</i>
šora Anzula, šor Niko,	Mate Berac, Ivan,	Zandome
Zorkovičovci,	Barica, Jera, Katica,	
šora Adrijana	Paško, Bobica, Matija	

Kompozícia: Román sa skladá z 18 kapitol.

Dejová línia je priamočiara, dynamická. Rozvíja sa v týchto etapách:

- 1. Zalúbenie:** Niko prežíva cit romanticky.
Katica s pocitom zadostučinenia a víťazstva.
- 2. Prehĺbenie vzťahu:** Niko prejavuje záujem o sedliactvo, odpúšťa Katicu sľub Paškovi, Katica mení životný štýl, prestáva slúžiť.
- 3. Vytriezvenie:** Niko spoznáva zázemie Katicinej rodiny – napr. matku Jeru a jej vlastnosti.
Katica registruje ochladenie, obáva sa, že stratí svoju pozíciu.
- 4. Roztržka:** (Kryštalizácia vzťahu po nečakanom návrate Dorice.)
Niko – návrat k tradícii, k spoločenskej norme a k citu, ktorý prežil aj zalúbenie do Katice.
Katica pochopí, že v porovnaní s peknou, ale aj láskavou a vzdelanou Doricou nemá šance.

5. Zmierenie:

(ľudské, nie spoločenské)

Blížiaci sa smrť Mateho zbližuje pohnevaných a rozuzľuje vzťahy: Niko a Dorica – Katica a Paško.

Autor využíva retrospektívne rozprávanie hlavne v I. časti románu (minulosť Mateho, šory Anzuly, kapitána Dubčica, avantúry Nika atď.).

Úvody kapitol prinášajú **žánrové obrázky** z hodov, z procesie atď., dominuje v nich opis.

V románe prevládajú monologické časti nad dialógmi. Okrem pásmo rozprávača nachádzame aj dlhé vnútorné monológy postáv.

Román dosahuje pozoruhodnú **epickú šírku** (hlavne v porovnaní s jeho súčasníkmi – Timravou, Vajanským), zachytil rozmanité prostredia a zaplnil námestia a nádvorja kostolov množstvom živých postáv. **Krajový kolorit** okrem jazykových prostriedkov dosahuje opisom zvykov, stolovania, dobových tancov, módy atď.

Postavy

Mate Berac, vážený sedliak (*ťažak*), ktorý je hrdý na svoj sedliacky stav, je predstaviteľom otca-patriarchu. Na prvý pohľad osudy svojej rodiny má v rukách, ale syn Ivan trpí v pozícii nedospelého muža, hoci má už svoju rodinu. O ničom nerozhoduje, nič mu nepatrí, chce to riešiť odchodom do Ameriky, s čím otec nesúhlasí.

Dcéra Matija sa chce vydať mimo sedliacky stav – za murára. Dcéra Katica túži vyjsť o stupienok vyššie a stať sa paňou. Je citovo závislá na otcovi, ale chce ísť vlastnou cestou.

Manželka Jera potajomky hľadá tam, kde on „udrie“. Nahovára Katicu poža chrbát otca, aby vytrvala vo vzťahu s Nikom. Mate Berac je za tradičné hodnoty, ale nemá silu ich presadiť ani vo vlastnej rodine. Mate je v úcte všetkých spoločenských vrstiev. Šora Anzula si ho cení za múdrosť a pracovitosť. Má najkrajšie vinice, nielen vlastné, ale aj tie v podnájme. Miluje svoje deti, chce šťastie pre Katicu a vie, že panská láska ju šťastnou neurobí. Kritizuje pánov, že z ich rodín „vychodí hniloba, smrad a skaza“.

Nepatrí medzi najchudobnejších, získal peniaze na dom a vinohrady ako námorník u kapitána Dubčica, Nikovho otca. Má funkciu v cirkevnom zbore.

Šora Anzula (šora – skomolenina z tal. signora – pani; titul pre zemianku), vdova po kapitánovi Dubčicovi.

Vydala sa za neho, hoci pochádzala zo zemianskej rodiny a on bol neurodzený. Nahonobil veľký majetok, ktorý šora Anzula zveladila.

Vychovala syna, zo škôl ho zobrala, aby neochorel, dostal domáceho učiteľa. Vychovávala ho vo veľkopanskom štýle, každý rozmar mu dovolila. Snažila sa nevidieť ľúbostné avantúry, pokiaľ dodržal isté medze.

Za nevestu si vyhliadla nežné, krásne dievča, zemianku Doricu Zorkovičovú. Financuje jej pobyt v ústave, nezištne pomáha nielen jej rodine, ale každému, kto pomoc potrebuje.

Každý hľadá pomoc u nej, ale sa jej aj boja, vzbudzuje rešpekt. Osobne kontroluje vykonanie prác v dome i vo viniciach.

Mateho si vysoko váži, súhlasila by aj so sedliackou nevestou, keby si bola istá, že po čase Nikovi nebude prekážať jej pôvod a spôsoby. Pozná si syna lepšie ako on sám, a preto mu vzťah ku Katici nezakazuje, ale urobí všetko, aby si jeho stálosť overila... V tomto našla podporu i u Mateho.

Katica, krásna sedliacka dievčina, jej krásu ocení i Zandome – znalec žien. Služí v meste u mladej dobrosrdečnej panej, ktorá jej daruje oblečenie. Od hostí dostane lacné ozdoby, ktoré majú v jej očiach veľkú cenu. Z dedinského dievčata, ktoré dalo slovo Paškovi Bobicovi, sa stane v meste napoly meštianka, ktorej sa zdajú dedinské pomery neokrôchané.

Keď po čase zbadá tancujúceho, rozjareného Pašku, necíti k nemu nič... O to viac ju láka „elegantná“ atmosféra zemianskej zábavy. Vzbudí pozornosť šora Nika. Pre Katicu nie je až také dôležité, aké má oči, postavu, ale zaujme ju hlavne to, že jeho pozornosť je nevidané vyznamenanie. Má pocit, že chvíľa, na ktorú čakala, prišla – otvára sa pred ňou nový svet majetných.

Je ušlachtilejšia ako jej matka Jera, nepýta šperky. Vie sa oceniť, ne-súhlasila by so vzťahom, ktorý by neviedol k svadbe.

Je vnímavá, cíti, že Nikova láska k nej sa vytráca a bystro pochopí, že príčinou je Dorica. Nie je nešťastná z toho, že ju Niko neľúbi, ale vyčíta

mu, že to nezbadal, kým pred všetkými ľuďmi v dedine neosvedčil svoj záujem. Má pocit, že sa proti nej sprisahali, že jej nikto nepraje.

Šor Niko Dubčic, syn šory Anzuly, vychovávaný s láskou a porozumením. Má za sebou dosť pestrú mladosť a niektoré cesty za dievčatami oškrelí i jeho česť.

Úprimne sa zaujíma o ľud, rád by mu vlastenecky pomohol a na svoje prekvapenie zistí, že láska ku Katici ho nezblíži s ľudom, naopak, vznikne ešte väčšia priepasť.

Katicu si zamiloval od prvej chvíle vášnivo a bez rozmyšľania. Veril, že láska prekoná to, čo by ich rozdeľovalo. Po čase vidí vo vypočítavej a „temnej“ povahe matky Katicinu budúcu podobu. Udržiava vzťah, hoci cíti, že jeho láska sa stráca. Potrebuje podporu Zandomeho, aby našiel odvahu vyriešiť to.

Doricu mal rád od detstva. Keď porovnáva kultivovanú, jemnú bytosť s krásnou a živelnou Katicou, sám cíti, kam svojím rodom i majetkom patrí. Vie, že by Katicu presadil do prostredia, kde by živorila, ale nežila. Katici sa úprimne vyzná zo svojich citov a v tej chvíli ho už netrápia výčitky. Nech sa s tým vyrovná sama – záleží mu na odpustení Mateho.

Politicky sa neangažuje, ale v debatách pánov vystupuje ako obranca ľudu, chce, aby sa zlepšila hmotná zabezpečenosť sedliackych rodín, verí, že to povedie k rastu uvedomenia ľudu. Je za zriaďovanie svojpomocných spolkov, do ktorých by majetní ľudia pribrali aj sedliakov. Politicky je bližšie k „národnému buditeľovi“ Zorkovičovi – Doricinmu otcovi – než k voľnomyšlienkárovi Zandomemu. Nebojí sa práce na majetku, ale nejde do veľkopodnikateľských akcií. V závere románu sa Zandomeho a Nikove náhľady zblížujú.

Zandome, predstaviteľ dravej, modernej podnikateľskej vrstvy, nechce, aby cudzí kapitál mohutnel na predaji ich vína, chce si zabezpečiť obchod sám. Nie je stúpencom kolektivistických riešení, nedôveruje rôznym spolkom. Podľa neho je najdôležitejší jedinec, ak ten zbohatne, „zosilnie i spoločnosť“.

Nemá dôveru v nevzdelaný ľud, je podľa neho priskoro dať mu na starosť správu podnikov:

„Težak nech kope, riadi svoju vinicu – ja mu dám prostriedky a spôsoby na to: víno opatrovať, predávať, s čistým osohom disponovať chcem ja“.

Z čistého zisku sa možno ujde aj sedliakovi. S citmi si nerobí problém, on radšej počíta. Ani láska k vlasti, boj za samostatnosť Chorvátska sa ho nedotýkajú. Nevie pochopiť, ako také vzdialené témy môžu niekoho zaujať, jeho zaujíma každodenný život – nie méty. *„Slovám neverím a oduševňovať sa neviem. Ale verím čísliciam...“*

Hoci je už ženatý, slabosť pre ženy nezaprie. Jedným pohľadom vie zaregistrovať pôvaby ženy a nemýli ho ani kláštorne oblečenie Dorice, ani to, že Katica patrí Nikovi.

Hoci nerešpektuje mnohé spoločenské normy, nikdy by neurobil to, čo chcel vykonať Niko – zobrať si sedliačku. Svojím „plastickým“ svedomím Nika zbavuje pocitu viny za to, že Katicu prestáva mať rád. Všetko šikovne zariadi tak, aby Paško bol po ruke ako nádejný a dosť bohatý pytač pre Katicu.

Dej a ukážky

Mateho dcéry Matija a Katica prichádzajú domov na fieru (hody). U Pašku Bobicu je ťažká zábava, izba je plná ľudí. Katica sa pozerá na seberovných s odpornosťou v duši, s hnusením a strachom. Objavuje sa Paško, ktorému dala slovo, a dnes k nemu necíti nič:

Zasiahol mocne do jej života, spoprevracal všetko v duši čím hore, tým dolu. Naplnil ju netušenými myslami, rozbúril v srdci nové, neznáme city. Jeho milý obraz sprevádzal ju na všetkých cestách, s ním líhala i vstávala. Hudba jeho hlasu znela jej ustavične v ušiach, omamovala, opájala ju. Na ústach cítila sladkosť jeho proého bozku. Bola jeho, výlučne jeho, celým srdcom i celou dušou, jeho – ktorý zaplnil dušu i srdce, takže pre iného tam neostalo miesta...

Zemianska spoločnosť sa zabáva u šory Dory. Katica nahovorí Matiju, aby tam nakukli. Šor Niko ich zbadá a vovedie do sály, neskôr popýta Katicu o tanec.

„Predsa to len nejde,“ vraví šora Adrijana svojej susedke šore Keke, „nijakovsky nejde, aby tu mal prístup každý. Ak mal byť ples ťažký, neboli by sme šikovali naše.“

Mate si príde dcéry vyzdvihnúť, lebo zemianky pošlú po otca slúžku. Snaží sa s láskou vysvetliť Katici, že do tej spoločnosti nepatrí. Matka Jera dcéru podporí:

„A pred Bohom sme všetci jednáci, i nízki i vysokí,“ skončila svoje rozjímanie. „My môžeme robiť rozdiely, môžeme sa povyšovať a Boh môže všetko vyrovnáť. Prach sme a v prach sa obrátime, vraví i Písmo.“

Na druhý deň ide Katica k sesternici a stretne sa osamote s Nikom. Hľadá ju, aby jej povedal o svojej láske. Katica má pocit, že sa vznáša:

Otvára sa pred ňou nový svet – ten s divotvornými sadmi – ten, o ktorom toľko snívala, v ktorom je všetko jasné, nádherné, bez tône, úskalia. Vpíja jeho slová do duše, ako suchá zem vpíja rosu neba... A cítiac tú istú horúcu ruku na svojom pleci, horúci dych, ktorý na ňu sála, už sa neodťahuje. Hlavu kloní na jeho prsia a okom stopuje jeho líce, či nezbadá na ňom zásvit triumfu. No na jeho tvári nevidí nič iné, iba horúcu žiaru lásky, ktorá i jej vniká do veľmi rozbúrenej hrude.

„Nemožno opísať, duša, koľme ňu ľúbim, i ľúbiť budem...“ A obsypal jej ústa i zažarenú tvár bozkami.

Šora Anzula zbadala, že sa niečo so synom deje: vzdychá pri hviezdnej oblohe, drží sa viac doma. Slúžka Mandina sa mu posmieva, že kôň Rumenko, čo ho nosieval na zálety, bude odpočívať:

„Ja som, mama, našiel dievča,“ ozval sa Niko po dlhej chvíli. Hlas jeho znie akoby zďaleka, spoza vysokej priehrady. Pozerá ešte vždy k nebu a keď prívori oči – vidí pred sebou jej strojnú postavu, nádhernú, sťa keď zora poleje granátový kvet svojou žiarou.

„Ešte čo!“ začudovala sa šora Anzula. Pomkla sa k stolu neobyčajne živo, v oku jej zažiarila úprimná radosť.

„Teda niečo vážne – konečne!“ zvolala s prízvukom radosti.

„Celkom vážne!“

„Konečne, že to čujem!“ dodala s úľavou. „Oddávna som na to čakala, číhala... Teraz len – ktorú!“

„Pekná je.“

„To som i beztoho vedela.“

„Petruša...“

Šora Anzula priorela oči.

Matka pozná svojho syna. Keby zakazovala tento vzťah, len by ho umocnila. O neveste mala však celkom konkrétnu predstavu:

Slzy ju zaliali, keď sa našla v takom položení: ona naučená o všetko starať sa napred, pripravovať synovi budúcnosť bezstarostnú, skvelú. Vybrala mu pred rokmi dievča milé, krotké, z dobrej rodiny. Doricu Zorkovičovu. Drží ju v ústave, tom istom, kde sa ona odchovala, pod záštitou pobožných mníchov. Tešila sa od rokov, ako ju ju predvedie, peknú, soviežu a položí jej ruku do jeho ruky a vovedie do svojho domu...

Počas prehliadky vinohradov sa stretáva s Matem. Jeho reakcia na správu o Nikovom výbere je prudká:

„Ťubohé moje dieťa – moja Katica!“

Navela sa vypíla, v celej svojej hrdosti, tvár jej podľial rumenec, z očí jej sršia iskry.

„Ty považuješ teda za toľké nešťastie vydať dcéru do môjho domu! Môžem povedať – v tom si ty jediný. Našlo by sa hádam i takých, čo by sa zaradovali.“

„Aký vydaj – aký vydaj!“ krúti on hlavou, ešte vždy zahrabanou v dlaniach. „Kde sa mám radovať! Druhým sa ľahko radovať, keď vedia, že tak malo byť. Ale toto – nie, toto nesmie byť.“ Vztýčil hlavu i on, i jemu sršali blesky z očí. „Nie – ani chvíľku! Vyženiem ja jej z hlavy panákov! Na panské chuťky privijem ja jej dobrú trávu. Oh, neboj sa, ešte som, chvalabohu, ja tu!“ A pozdvihol hrozivo svoju turdú, mocnú päsť.

Dohodnú sa, že prekazia manželstvo len v tom prípade, keď sa ukáže, že medzi mladými niet trvalej lásky.

Mate nemá dôveru k panským vohľadom a šora Anzula pozná svojho syna. I Nikov priateľ Zandome vie, že Nikovi sa páči Katica ako žena. O manželstve hovorí len preto, že si to vyžaduje úcta k Mateho rodine. Po čase sa Nikovi spriakri prostredie pod Grabovníkom, hlavne kvôli vypočítavej Katicinej matke Jere.

Domov sa nečakane vracia Dorica Zorkovičová a Katica bude konfrontovaná s jemnosťou a kultivovanosťou panského prostredia. Cíti sa ako votrelec, keď ju pozvú na kávu, hoci všetci ostatní sú tam od obeda:

Tuho zbledla, nevediac sama prečo – no zápät zapálila sa ako pivónia, pootvoriac ústa a blúdiac okom po prítomných. Všetko cudzí ľudia! Pred chvíľou veselí, bujnej mysle – teraz zatíchli, lebo ona prišla... Srdce sa jej stislo a nemôže prehovoriť slova. „Načo si prišla – čo tu hľadáš?“ to sú otázky, čo kladie sama sebe. Dala by neviem čo, keby bola odtiaľto ďaleko, trebárs pod zemou...

Konfrontuje aj Niko:

I Niko si kladie tú otázku, vidiac ju pri Katici. No jemu sa všetko vidí, že Dorica ak i nevie – no tuší, domýšľa sa. S obvyčajnou ťažkou dievkou nebola by taká vľúdna, ba srdečná. Uhádal i jej nežný útlocit, keď jej nechcela napomenúť službu v meste: prečo by takú okolnosť mala jednoduchej ťažke pritajovať? Ona vie, určite vie, že Katica je jeho snúbenica, mať jej povedala alebo kto iný, a ona sa usiluje zaobchodiť s ňou ako so seberovnou...

Niko Katici vyčíta to, čo ona nespôsobiла. Jej slová sú presne mierené:

„Ty si mi zaviazal svet, otrávil život, znivočil! Ty si ma hľadal, ty si sa natískal, ako si ma vyvyšil nad všetky druhé! Nech sa posmieva svet, nech plúje, nech hanobí...“

Niko prestal chodiť pod Grabovník, Mate ochorel a šora Anzula ho prišla navštíviť. Na správu, ktorú priniesla, dlho čakal: Niko si nechce vziať Katicu, vracia jej slovo a necháva jej čas, aby si našla iného – kvôli rečiam.

Katica nemôže odpustiť Nikovi, čo jej spôsobil, ale Mate sa Nika zastane. Ona sa tiež vzdala Paška bez veľkých výčítiek svedomia:

Z očí jej srší oheň hnevu a opovrzenia. Z jej hlasu znie trpkosť, ale i nenávisť, čo cíti k nemu. Považuje ho za podliaka, zbabelca, luhára, ktorý ju zaviedol, na posmech uviedol.

„Bol zaslepený ako ty teraz ešte. Oči sa mu otvorili, vrátil sa z kratšej cesty. A či sa vari nemal právo vrátiť? Veď tak urobili i mnohí iní – i zo sedliackych synov bez príčiny a či odôvodnene. Prečo by to nesmel urobiť práve Dubčic? Hádam preto, že je bohatší od iných! Alebo sa mal pretvarovať kvôli sieti! A čo by si ty bola urobila, keby sa ti bol zošklivil? Ja už raz nechápem, na čom sa toľme urážaš!“

Pri posteli umierajúceho Mateho sa stretnú všetci domáci, Dubčicovci i Zandome. Katica sľúbi otcovi, že si vezme Pašku Bobicu a otec chce vedieť, či z lásky, alebo z povinnosti:

„Z lásky,“ zvolala nahlas, v slzách. Tým slovom akoby bola padla ostatná tarcha zo srdca. Akoby sa bolo odrazu všetko vyjasnilo, vyrovnalo. Otcova tvár žiari šťastím, zabudnúc na svoj stav, kochá sa v svojom dieťati, studené ruky skladá na jej hlavu.

No už nekláči pred ním sama. Pri nej sa odrazu našiel Paško, a držiak ju za ruku, čaká od neho i svoj diel.

Mate po dlhých dňoch utrpenia zomrel.

Použitá literatúra: Kukučín, M.: Dom v stráni. Bratislava : Tatran, 1985.